

Стойан Тачев

УРАГАНЕН

ОГЪН

Епонеите
при Тутракан
и Добрич
през 1916 година

БЪЛГАРСКА **ИСТОРИЯ**

- © Стоян Тачев, *автор*
- © Мирела Мишева, *редактор*
- © Станимира Вътева, *отговорен редактор*
- © Мартин Чорбаджийски, *научен консултант*
- © Ива Колева, *коректор*
- © Александра Младенова, *графично оформление и корица*

„БИ 93“ ООД
София, 2022 г.

ISBN: 978-619-7688-04-7

Стоян Тачев

УРАГАНЕ

ОГЪН

Епонеите
при Тутракан
и Добрич
през 1916 година

София
2022

Съдържание

Предговор	7
Приети съкращения	9
Легенда	9
1. „Българийо мила“ (17 юни 1913 г. – 30 септември 1915 г.)	11
2. „О, Добруджански край“ (1 октомври 1915 г. – 31 август 1916 г.)	59
3. Ще ги бием! Ще ги смачкаме! Ще вземем Тутракан! (1 – 4 септември)	101
4. Ураганен огън (5 септември)	147
5. Победни знамена (6 септември)	171
6. Господи, чу ни ти! (7 септември)	195
Епилог	213
Източници на картите	217
Използвана литература	218
Бележки	225
Снимки	241
Бойно разписание на 3-та армия	278

Посвещава се на светлата памет на безсмъртните герои от Третата българска армия, изковали бляскави победи в битката за Добруджа в името на свещения идеал на нашия народ. Не са забравени.

Авторът

Прегговор

Скъпи читателю,

Прег теб е книгата „Ураганен огън“ – разказ за събитията в България и Европа от началото на Междусъюзническата война през 1913 г. до края на епопеите при Тутракан и Добрич три години по-късно. На страниците на този скромен труд ще прочетеш необикновените истории на нашия народ, борещ се за свободата си и за правото да се наричаш „българин“. Именно на тази борба и на жертвите, дадени в името на обединението на българите в една държава, е посветено това изследване. То е написано с много обич към Отечеството и със синовно преклонение пред подвига на предците ни.

„Ураганен огън“ ще те пренесе в полетата на Добруджа през 1916 г., когато румънците отнемат земите на нашите селяни и им забраняват да говорят на майчиния си език. Когато българските книги са изгорени, църквите – иззети, а учителите – прогонени. Но в сърцата на хората от двете страни на границата гори надеждата за свобода и по-добри дни. Изведнъж в началото на септември стройните редици на нашите полкове помитат граничната стража и навлизат дълбоко в пределите на тази прастара българска земя, смели конници се хвърлят без страх в свирепата сеч при Кочмар и Карапелит, войници хвърлят раниците си върху телените мрежи на склона на Дайдърския гол пред фортовете на Тутракан, при Добрич артилеристи разстрелват противниковите кавалеристи от упор с картеч, при Сарсанлар бъдещият голям български историк Петър Мутафчиев, по онова време подпоручик от 41-ви пехотен полк, спира отсъстващите войници с думите: „Къде отивате, братя? България пропада!“, и ги повежда отново напред, в победна атака. А някъде там, зад бойните линии, майка оплаква детето си, убито от чуждия войник, старци прегръщат освободителите си със сълзи в очи и с думите „Добре дошел, сине!“. Разказани са историите на обикновени войници и на техните командири. С това се надявам да изтрия плесена на забравата от имената им и да съхраня паметта за тях от безмилостния ход на времето. Защото е наш дълг като потомци да пазим спомена за тези мъже и тяхната саможертва.

Книгата стъпва на значително по обем проучване, включващо исторически изследвания, архивни източници, мемоари, описани в книги, вестници и списания. Тя предлага подробно изложение на случилото се, обогатено със спомените на съвременници и участници. Сред тях са министри, посланици, публицисти, военни кореспонденти, офицери, войници и дори едно 11-годишно момче. Пъстрата палитра от мнения и преживявания допълва фактологията на водените битки, движенията на войските и статистиката на загубените жертви. Снимките на събития и на участниците в тях ще ви помогнат да видите част от книгата сякаш „на живо“. Картите на битките и многобройните бележки в края на книгата дават допълнителна информация на изкушените да научат повече.

Изказвам сърдечна благодарност на екипа на „Българска история“ за незаменната подкрепа в това начинание, на големия военен историк и художник Александър Върков за голяма част от снимките в изданието, на екипите на Министерството на отбраната и Държавна агенция „Архиви“ за другата част от снимките, на колекционера Николай Гичев за снимките на ротмистър Сарафов и на Белия ескадрон, на отдел „Краезнание“ на Регионална библиотека „Дора Габе“ – град Добрич за съдействието при намиране на исторически източници, на Весела Манолова-Тодорова за картите на бойните действия, на добрите патриоти Кръстьо Кръстев и Михаил Кунчев за подкрепата и съветите. С помощта на всички тях тази книга стана реалност.

Скъпи читателю, позволи ми да изкажа светлата си надежда, че чрез моя скромен труд подвигът на нашите предци ще заживее и в твоето сърце и ще те направи по-добър човек и по-добър българин. Защото написах тази книга с мечтата сърцето ти да тупти по-буyno, по-истински и по-гордо, когато чуеш името на България!

Приятно четене!

Авторът

Приети съкращения:

- 1/1 бригада – 1-ва бригада от 1-ва пехотна Софийска дивизия
2/8 дружина – 2-ра дружина от 8-и пехотен Приморски полк
2/5 артилерийско отделение – 2-ро отделение от 5-и артилерийски полк
1/2 ескадрон – 1-ви ескадрон от 2-ри конен полк
1/8 рота – 1-ва рота от 8-и пехотен Приморски полк

Легенда

	гържавна граница		позиция на български войски
	граница според Лондонския договор		движение на български войски
	линия на разделение		движение от изходно местоположение
	жп линия		движение на противникови войски
	река		движение от изходно местоположение
	воден басейн		положение на български войски
	гора		изходно положение
	голям град		положение на противникови войски
	населено място		изходно положение
			битка

*Българийо мила,
мила си ни, мила,
що си ни родила?
Вече ни забрави,
на Румъния предаде.
Нали ние бяхме,
дето славно мряхме
при боя на Чаталджа?*

Българска народна песен
от Добруджа

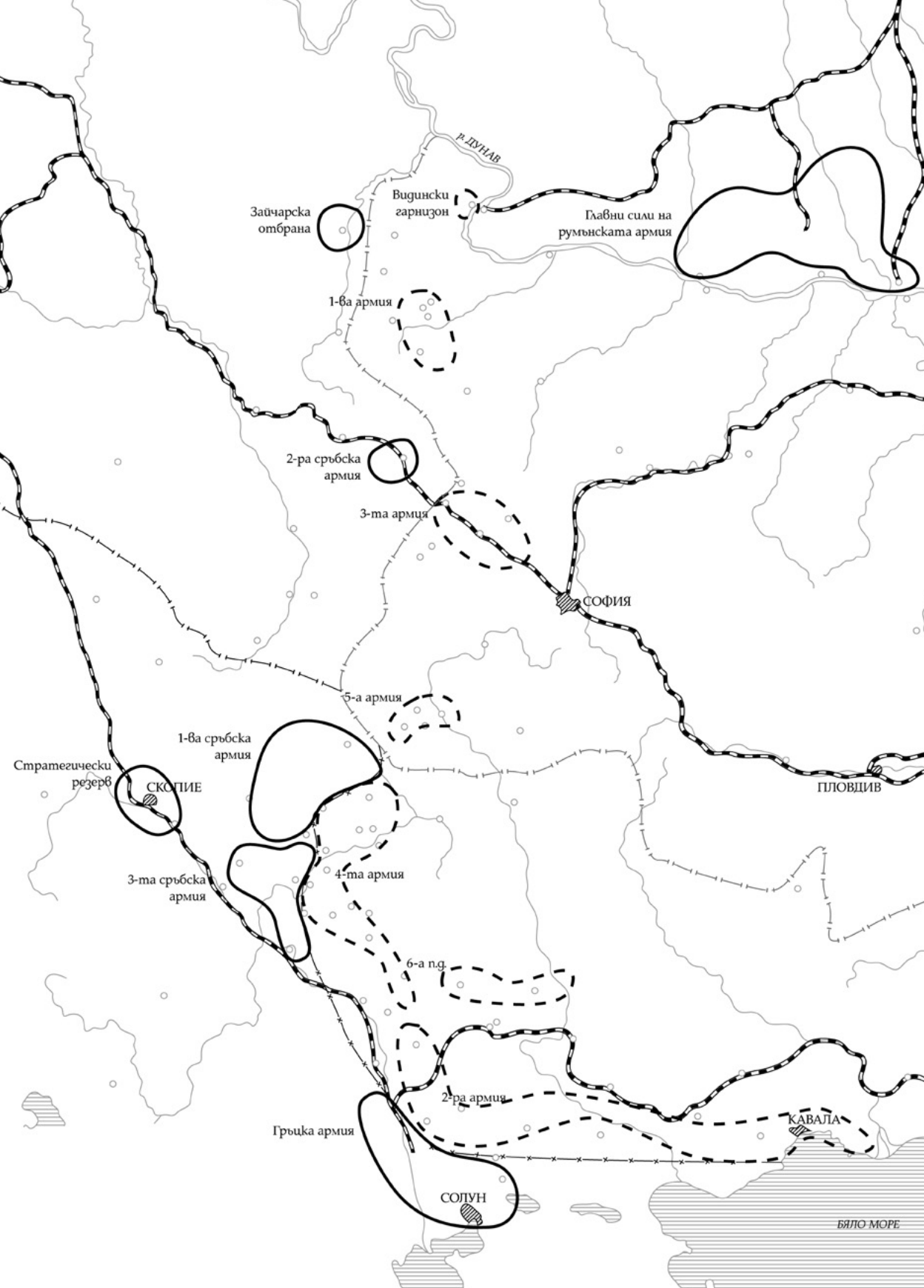
1. „Българийо мила“ (17 юни 1913 г. – 30 септември 1915 г.)

Намесата на Румъния в Междусъюзническата война. Букурещкият мирен договор. Южна Добруджа под румънска власт. Историята на един химн. България в изолация. Избухването на Първата световна война. Преговорите с Антантата и Централните сили и изборът на България.

Годината е 1913-а. На 16 срещу 17 юни, по заповед на помощник-главнокомандващия на българската войска генерал Михаил Савов, българските 4-та и 2-ра армия атакуват намиращите се пред фронта им съответно сръбски и гръцки войски (карта 1). Избухва Междусъюзническата война. Когато във Вардарска и Егейска Македония се водят първите сражения, далеч на север от бойните линии, в румънската столица Букурещ се провеждат спонтанни граждански митинги с искания правителството да мобилизира армията и да нахлуе в Северна България. Мобилизацията е обявена на 20 юни, като под знамената на кралството са свикани около 500 000 души, 350 000 души от които формират Действащата армия¹. Основната част от нея, наречена Дунавска армия, започва съсредоточаване по поречието на река Дунав в района на Корабия – Бекет и Търну Мъгуреле, а за действия в района на сухопътната граница в Добруджа е определен 5-и корпус с числен състав от 80 000 души под командването на генерал Йон Кулчер. За главнокомандващ на цялата армия е назначен престолонаследникът принц Фердинанд.

Съсредоточаването на войските на България, Сърбия, Гърция, Черна гора и Османската империя, както и плановете за съсредоточаване на войските на Румъния към 16 юни 1913 г. са показани на карта 1, разположена на стр. 12 и 13.

Поводите за това действие са няколко – съществува договорка за тази намеса с правителствата на Сърбия и Гърция и тя е по настояване на сръбския Генерален щаб. Първа българска армия е на ген преход от слабо защитения град Ниш, а падането му би разкъсало

БУКУРЕЩ

р. ДУНАВ

5-и румънски корпус

КЮСТЕНДЖА

ВАРНА

ЧЕРНО МОРЕ

Одрински гарнизон

Чаталджанска армия

ЦАРИГРАД

МРАМОРНО МОРЕ

Буларска армия

Дедеагачки гарнизон

Портотлагоски гарнизон

на две сръбската бойна линия. Намесата на Румъния във войната е предварително съгласувана и с Великите сили.

Причините за намесата са доста по-дълбоки и имат дълга прегистория – отношенията между Румъния и България никога не са били особено добри след падането от власт на правителството на Стефан Стамболов през 1894 г. Румъния се страхува от мощта на България и търси начини да я парира, затова крал Карол обича да казва: „Ако България поръча 50 оръдия, ние трябва да поръчаме 60“. Наглед коректният тон между двете съседни държави е нарушен след убийството на редактора на вестник „Пенинсула Балканика“ Стефан Михайляну в Букурещ през 1900 г. То е извършено от дейци на ВМОРО по заповед на Борис Сарафов. Страстите бързо се нажежават, като достигат до заплахи за война от двете страни. Дипломатическата намеса на Русия и Австрия осуетява въоръжения конфликт.

Притисната между тези две империи, северната ни съседка мечтае за националното си обединение – румънци живеят и под властта на император Франц Йозеф I, и на цар Николаï II, но като малка държава тя не може да им се противопостави със сила, а се налага с търпение и такт да получи териториални и материални изгоди във всеки един момент. Кралското правителство умело лабира между интересите на Великите сили и търси начини да бъде ако не водещ, то поне балансиращ фактор в региона. Крал Карол I е немски принц и роднина на германската императорска фамилия, основните чуждестранни инвестиции в страната са с немски и австрийски капитали. Логично Румъния е таен член на Тройния съюз (Германия, Австро-Унгария и Италия). Апетитите на Румъния към Добруджа са добре известни, и то отгавна – още през 1902 г., при една среща с българския княз Фердинанд, румънският владетел намеква, че ако в бъдеще България придобие Тракия и Македония, неговата държава трябва да получи „Четириъгълника“ (румънското наименование на Южна Добруджа, идващо от четирите крепости от османско време – Шумен, Русе, Силистра и Варна – бел. авт.). Българският владетел отказва категорично. За да си осигури тила при една евентуална бъдеща война в Тракия и Македония, през 1902 г. България подписва тайна военна конвенция с Русия, която гарантира намесата на Русия, в случай че Румъния нападне България. При евентуална вой-

на с Австрия и Румъния България се задължава да постави въоръжените си сили под върховното командване на руския император.

Действията на официална София през 1911 г. за разрешаване на българския национален въпрос предизвикват безпокойство в Букурещ, за което посланикът ни Георги Калинков докладва своевременно. През март 1912 г. румънският министър-председател Титу Майореску заявява на Калинков: „Мръдне ли България за осъществяване на санстефанска България изцяло или отчасти, Румъния с всички средства ще поиска поправянето на неестествената си добруджанска граница повече или по-малко, съобразено с дела, които би взела тя от турското наследство“.

Още в началото на Балканската война между София и Букурещ започва диалог за решаване на възникналия спор, който българското правителство води без желание и без стратегия, основно игнорирайки претенциите на кралското правителство. Изнервените румънски политици реагират остро, ваят заплахи за въоръжена акция на румънската армия. Намесата на Австрия, Германия и Русия успокоява кабинета на Майореску, като едновременно с това тези Велики сили настояват България да се споразумее със северната си съседка. Под дипломатически натиск правителството на Иван Ев. Гешов се съгласява да води преговори с посредничеството на Великите сили. През март 1913 г. в Петербург започва посланическа конференция на дипломатите на големите европейски държави. На 26 април тя приключва своята работа. София е принудена да отстъпи град Силистра и една околност с радиус 3 км на Румъния в тримесечен срок. Научавайки за това, жителите на града изявяват желание да го напуснат и да основат нов със същото име на българска територия в околностите на село Айдемир. По различни причини това не се случва.

Междувременно Сърбия и Гърция вървят по пътя на една антибългарска коалиция. За това в спомените си руският посланик в София Анатолий Неклюдов пише:

Тази идея за балканска коалиция с антибългарска основа със сигурност не произлезе от господин Сазонов (руският министър на външните работи – бел. авт.), който не знаеше за нейното съществуване в началото. Това беше господин Хартвиг (руският посланик в Белград – бел. авт.), който в искреното

си възмущение срещу поведението на българите (визират се териториалните претенции и неотстъпчивостта на правителството в София – бел. авт.) той стана инициатор и защитник на тази нова политическа комбинация.

На Хартвиг активно съдействат неговите колеги Демидов и Шебеко, посланици съответно в Атина и Букурещ.

Сближението между Гърция и Сърбия² е факт още от ноември 1912 г., но и двете държави считат, че към тях трябва да се привлекат и Румъния, и Османската империя. Конкретни стъпки за това са направени, като на 6 април сръбският дипломат Михайло Ристич предлага на Титу Майореску съюз срещу България, на 19 април същото прави и гръцкият посланик Пападиамантопулос. Отговорът на румънския премиер-министър е привидно уклончив. Съдържанието на тези разговори е предадено в София от австрийския дипломат граф Агам Тарновски.

След дълги и трудни преговори на 17 май държавите от Балканския съюз подписват в Лондон мирен договор с Османската империя, но само два дни по-късно Сърбия и Гърция подписват съюзен договор, гарантирайки взаимно придобивките си в така наречената „безспорна зона“ и осигурявайки си обща граница. Виждайки съствяването на облаците над България и безизходността на положението, в деня на подписването на договора в Лондон Иван Ев. Гешов подава оставката на своето правителство, на власт в София идва лидерът на Прогресивнолибералната партия доктор Стоян Данев, една от най-печалните личности в новата ни история, чието сяло русофилство е върхът на политическата му мисъл.

На 23 май Майореску издава окръжно до румънските дипломати с цел да разяснят на правителствата, при които са акредитирани, че в случай на война между България и съюзниците (Гърция и Сърбия – бел. авт.) Румъния ще мобилизира армията си. На 29 май Калинков разбира за това окръжно, като информацията му е споделена от румънския премиер-министър.

На 23 май бойци на ВМОРО от четата на войводата Кръстьо Лазаров убиват сръбски офицер в тила на съсредоточената в Македония кралска сръбска армия. В джоба му е намерена прокламация за обявяване на война на България, като остава да се попълни датата. Такава прокламация е издадена и от гръцкия крал Константин. В

началото на месец юни френският посланик в Букурещ Блондел открито подтиква Румъния да мобилизира армията си и да нахлуе в България. Същото прави на 13 юни и руският посланик Шебеко от името на своето правителство.

На 15 юни Калинков докладва за разговор с Майореску, по време на който румънският премиер му е споделил, че е бил съветван да се намеси и че ако България воюва със Сърбия и Гърция, Румъния ще нахлуе с войските си в България. На 16 юни посланикът в Петербург С. С. Бобчев докладва, че Румъния е сондирала намесата си в един бъдещ въоръжен конфликт и как Русия би погледнала на това. Отговорът на Сазонов е лаконичен: „индиферентно“. Междусъюзническата война, дълго и грижливо подготвена и очаквана от Сърбия и Гърция, избухва.

На 18 юни, след първоначалните успехи на българските армии, по настояване на Русия настъплението ни е спряно, стратегическата инициатива в бойните действия преминава в ръцете на сърбите и гърците. На 19 юни Майореску, чрез дипломатическите си представители в Белград, Атина и Цетине, сондира дали бившите български съюзници смятат да водят войната, макар и необявена официално от страна на България. Отговорът от Белград е утвърдителен, а сръбският министър-председател Никола Пашич добавя:

Надявам се, че вие няма да се разберете с българите и да ни изоставите.

На 20 юни генерал Михаил Савов е свален от поста помощник-главнокомандващ и е заменен с генерал Радко Димитриев. Българският цар разчита добрите контакти на генерала с Русия да бъдат разчетени в Петербург като положителен сигнал за намеренията на България. По този повод командващият Първа отделна армия генерал Васил Кутинчев отбелязва в дневника си:

Във всеки случай отиваме от трън към глог!

Докато тече мобилизацията на румънската армия, Русия настоява България да се споразумее със северната си съседка, за да избегне войната. София мълчи, което вбесява Сазонов. На 25 юни той заявява на Бобчев, че България „виси на косъм“.

На 27 юни 1913 г. крал Карол I заповядва нахлуване в България и рано сутринта на следващия ден 5-и корпус на генерал Кулчер преминава сухопътната граница с България в Добруджа. Първи в Силистра влиза 5-и рошиорски (конен) полк. Българското правителство взема решение да не се съпротивлява на нахлуването и се опитва с дипломатическа акция пред Великите сили да спре настъплението на румънците, но този опит е безуспешен. На 1 юли в 10:00 ч. вечерта започва преминаването на река Дунав. На 2 юли започва изграждането на понтонни мостове на няколко места. За направата на един от тях румънците използват материали, оставени им от руската армия още по време на Руско-турската война от 1877 – 1878 г. Прехвърлянето на Дунав става между 2 и 5 юли. Дясната колона на румънското настъпление, съставена от 1-ви корпус и 1-ва кавалерийска дивизия, има за цел да парира действията на българската 1-ва армия. Тя се движи в направление Оряхово – Фердинанд (днес гр. Монтана – бел. авт.) – Берковица. Централната колона се състои от 2-ри, 3-ти, 4-ти корпус и 2-ра кавалерийска дивизия. Въпреки заповедта да не се съпротивлява една българска застава при село Люта с бой забавя движението на 1-ва кавалерийска дивизия с цял ден и тя заема гр. Фердинанд на 5 юли. 2-ра кавалерийска дивизия в същия ден заема Луковит, ден по-късно румънците са в Орхане (днес гр. Ботевград – бел. авт.).

Румънският престолонаследник Фердинанд обнародва прокламация към българския народ, в която обещава румънските войници да не закачат мирното население и че преминаването на реката не е неприятелски акт. Той уверява българите, че хората в редиците на неговата армия са храбри и доблестни и няма да навредят на българите. Последвалите събития обаче опровергават всякакви претенции за дисциплина или храброст у румънската войска. Говорещи руски език румънски офицери са изпратени пред основните части, за да успокоят населението, че армията им е в България със съгласието на руския цар и следователно мирното население няма от какво да се страхува. Това е извинение за варварския им поход и в същото време е самата истина. По заповед на правителството българската войска не стреля срещу румънците, а местната власт е инструктирана да запази реда в населените места.

Войниците на Дунавската армия прекъсват телеграфните съобщения и спират пощенските услуги. Във Враца румънците раз-

стрелват няколко граждани и посягат да изнасят гимназистка. Братът на момичето защитава сестра си и убива румънски поручик, след което и двамата млади българи са убити от разярените войници. В Плевен отново офицер се опитва да изнася госпожа Червенова, съпруга на български офицер, който е на фронта. Братът на мъжа ѝ убива румънеца и също е убит от побеснелите му другари. В село Гиген 14-годишно момиче умира, след като е изнасилено от няколко румънци.

Една бригада от 9-а пехотна Плевенска дивизия на генерал Радој Сираков се разбунтува и е пленена от румънската армия на 5 юли. По заповед на новия помощник-главнокомандващ генерал Радко Димитриев Дунавската флотилия се самопотопява, за да не попадне в ръцете на противника. Нападението на Румъния поставя България на колене, а освен това и Османската империя се намесва в конфликта, като настъпва с армиите си от Галиполи и Чаталджа в края на месец юни. Скоро след това на 3 юли османските дивизии минават линията Мидия – Енос и опожаряват българските села, колят безмилостно българите и с огън и меч ги прогонват от Източна Тракия.

Българската Втора армия претърпява редица неуспехи срещу гръцката армия, останалите армии водят ожесточени битки със сърбите. Настъпващите дивизии на крал Константин подлагат всички български села по пътя си на огън, а българите – на изстребление. В София събитията се развиват с голяма бързина. На 30 юни доктор Стоян Данев подава оставка, тя е приета на Коронния съвет на 2 юли, а след неуспеха на Александър Малинов да формира ново правителство, на 4 юли на власт идва коалиция от Либералната партия с лидер доктор Васил Радославов, Младолибералната партия на Димитър Тончев и Народнолибералната партия на доктор Никола Генадиев. Доктор Радославов поема поста на първи министър, а доктор Генадиев става министър на външните работи. На 3 юли генерал Димитриев докладва на правителствено заседание, че с оглед на развитието на бойните действия петте отделни армии в следващите дни ще се съсредоточат на линията Горна Джумая – Царево село – Пюешево – Босилеград – Трън – Драгоман – Петрохан – Мездра – Арабаконак, почти в позиция за кръгова отбрана. В по-критичен случай се предвижда скъсяване на фронта и заемане на линията Дупница – Копьово – Трекляно – Брезник – Драгоман – Комица – Гинци. Така може

да се утържи положението за 10 – 12 дни, след което катастрофата е неизбежна. Генерал Димитриев предлага на правителството да се опита да спре бойните действия или поне да се споразумее с румънците. На същия ден цар Фердинанд се обръща към крал Карол с молба да спре настъплението на своята армия. Молба за помощ е отправена и до германския император, и до руския цар.

На 4 юли Шебеко настоява пред Майореску да спре настъплението на кралската армия, тъй като Русия гарантира териториалната придобивка в Добруджа до линията Тутракан – Балчик – Добрич. На същия ден крал Константин, някогашен беглец от бойното поле при Домокос, по време на Гръцко-турската война през 1897 г., заявява пред кореспондента на „Ню Йорк Хералд“:

Аз ще изтрия от списъка на цивилизованите народи това варварско племе – българите!

Публикуваните в Карнегиевата анкета писма на гръцки войници до семействата им свидетелстват, че тази закана е оформена в заповед и утвърдно е прилагана спрямо българите. Над България нависват тъмни облаци.

На 5 юли българското правителство предлага на Румъния отстъпване на територията до линията Тутракан – Балчик, като в замяна се иска спиране на бойните действия. Контрапредложението на северната ни съседка е формулирано от министър-председателя Титу Майореску в телеграма до външния ни министър доктор Никола Генадиев от 8 юли – териториите до линията Тутракан – Балчик, събаряне на укрепленията в Шумен и Русе, място за преговорите за мир – Букурещ. На същия ден е обявено спиране на настъплението на румънската войска. Но някои недисциплинирани командири на части продължават напред. 1-ва кавалерийска дивизия на 10 юли достига Клисуреа, 2-ра кавалерийска дивизия настъпва към Пирдоп. До започване на мирните преговори в румънски ръце на 16 юли падат Панагюрище и Пазарджик.

Авангардът на армията на крал Карол приближава София, когато руският посланик в Букурещ Шебеко настоява румънските войски да не влизат в българската столица. Крал Карол се съобразява с желанието на Русия – на 10 юли настъплението е спряно в близост до

София. Но армията му е неорганизирана, а тиловите служби не се справят с изхранването. Избухва холерна епидемия, която коси редиците на „храбрите“ войници от кралската армия. Румъниците крадат каквото видят. В Златица няколко войници умират от преяждане. Български жени и момичета са изнасилени, а на места българи убиват румънски войници, за да защитят честта на беззащитни жени. Воините на крал Карол разбиват вратите на къщите и загизгат каквото видят. Отвлечени са глави добитък и са откраднати храни и грехи на мирното население. Ограбени са болници и складове, училищата са подложени на повсеместен погром – унищожени са учебници, книгите от библиотеките са изхвърлени на улицата и са изгорени. Ограбени са дори грехите на болни от холера... румънски войници, което допринася за разпространението на болестта в румънската армия – без да воюват, над 700 румънци умират по време на похода. Войниците са толкова гладни, че ядат всичко, което им попадне, дори изяждат зелената кора на орехите. Румънските офицери разграбват военни складове и частни домове, разбит е и склад за боеприпаси, като в резултат избухва взрив и няколко войници падат в жертва на лакомията си.

Българските военни и цивилни власти са инструктирани от правителството да не оказват съпротива на настъпващата румънска армия, но на места проявите на високо национално самочувствие са знаменателни. В разказа на Стефан Попов „Знамето на Балчик“, публикуван в книжка 4 на Библиотека „Военноисторически разкази“ през 1941 г., намираме спомените на коменданта на града за тези напрегнати дни от лятото на 1913 г.:

Бай Петър отиде при мачтата, издигната до самия бряг, и вдигна българското знаме. Едва-що вятърът беше развял българския трицвет и на площада пред пристанището пристигна един отряд румънски кавалеристи. Показаха се на прозореца в момента, когато техният капитан питаше где е комендантът. Неколцина от събралите се любопитни посочиха към мен. Войниците веднага насочиха пушките си към управлението. Двама от тях с натъкнати ножове тръгнаха към мен, зад тях вървеше капитанът им, с пистолет в ръка, следен от бай Петър и от други двама румънски войници. Посрещнах ги в коридора.

– Где са българските войници? – запита капитанът.

– Не разбирам румънски – отвърнах аз.

– Вие сте пленник – добави капитанът на френски.

– Пленник?! Нима вие забравяте, господин капитан, че ние не сме във война с Румъния? Нашите войски са на фронта срещу турците, а ние имаме нареждане да ви посрещаме не като врагове.

Този мой отговор накара капитана да се позамисли. Той като че ли не го очакваше, но скоро се окопити и каза заповеднически:

– Свалете знамето!

– Знамето?!... Нашето знаме се развява тук по заповед на Българския Цар и само с негова заповед ще го свалим!... Под върховното командване на Царя българските войски се биха храбро при Одрин, Люлебургас, Чаталджа...

– Разбирам, но...

– Щом разбирате, вие като войник сте длъжен да отдадете чест на храбреците в лицето на техния върховен вожд. Отдайте чест!

Румънецът се смути и стоеше, без да предприеме нищо. Явно беше, че той се колебае какво да предприеме.

– Бай Петре – извиках аз строго, – мирно!

Двамата с бай Петър застанахме мирно, впили поглед в портрета на Царя, в когото виждахме въплътена цяла България, свободата ни, честта ни!...

В следния миг стана това, което трябваше да стане. Капитанът даде някаква команда. Сабите блеснаха. Сам той застана мирно и козирува. Българският Цар получи заслужената чест.

А там долу, на площада, около румънските кавалеристи, които все още стояха с насочени пушки към управлението, готови за стрелба, се суетяха купчина турци и арменци и чакаха да стане нещо. Над главите им се развяваше българското знаме.

– Свалете знамето! – отново заповяда капитанът.

– Няма да го свалим. Само Българският Цар може да ни заповяда това!

Капитанът тръгна към мачтата. Войниците ни накараха да го последваме. Когато капитанът наближи мачтата, той отново повтори заповедта да свалим знамето. Ние с бай Петър стояхме прави и не мърдахме от местата си. И двамата ни вънгуваше една и съща мисъл. Да свалим знамето на България пред тази тъпна, която допреди няколко минути командвахме! На никаква цена! По-добре смърт, но не и това!

Капитанът се нервирва. Аз едва се сдържам. Почувствах замайване. Облегнах се с ръка на стената. Седемгодишният ми син ме гледаше уплашен и прежълтял. Тъмната наоколо беше онемяла...

– Свалете знамето – почти изрева капитанът с насочен в гърдите ми пистолет.

– Не!

Капитанът разбра, че сме готови да умрем. Той прибра пистолета си, обърна се и махна към тълпата. Едно арменче, уличен гамен, изтича и започна да дърпа въжето. Българското знаме започна бавно да се спуска. Зави ми се свят, но с два скока се озовах при знамето. Бай Петър беше до мен. Той впи ръце във въжето. Арменчето избяга. Войниците насочиха към нас пушките си.

– Вие сте войник – гролко викнах аз на капитана. – Българското знаме заслужава почит и Вие трябва да му я отдадете, ако се смятате за честен войник!

Няколко секунди пауза изглеждаха като вечност. Внезапно капитанът скочи на коня си и даде някаква заповед.

Отношението на българите към румънското нашествие е обобщено от българския писател Йордан Йовков в разказа „Устрем“:

Намесата на Румъния ни нанесе неизброими злини. Това беше вулгарно престъпление, което и най-загрубялата съвест нямаше да оправдае. Но в тая водевилна кампания имаше нещо весело и комично и въпреки най-разнообразните интереси и политически възгледи, светът не може да скрие усмивката си и зълчния си сарказъм. Пред очите на всички се разыграваше същински фарс: надута поза на августейшия главнокомандващ, който обикаляше бойни полета, по които липсваше неприятел; дълбокомислената и тънка работа на Авереско, който замислен над картите, даваше директиви на една армия, разпръсната из лозя, из бостани и курници; лудите оваци на онзи офицер, който пръв бе влязъл в Силистра, и то защото това зависеше само от силите на коня му, и най-послед като последна фигура на този пъстър карнавал идеше оня прочут генерал, който с ескадроните си вдигаше прах по големите пътища и плашеше жените и децата – тоя смешен Дон Кихот, който се наричаше генерал Мустаца.

Докаато в Северна България войската на северната ни съседка граби и безчинства, на юг османската армия достига до старата граница от 1912 г. и предните ѝ части навлизат в старите предели на Царството, избивайки и прогонвайки местното българско население. България е изправена пред катастрофа.

Поставен в отчайваща ситуация, цар Фердинанд моли крал Карол за мир. На 11 юли крал Карол Румънски отправя телеграма към кралиците на Сърбия и Гърция с настояване да прекратят бойните действия, с предупреждение да спрат с прекалените си претенции и да се съобразят с волята на Великите сили, а тя е да се сключи мир. Всички се съгласяват преговорите да се водят в Букурещ с участието на воюващите държави. Крал Карол отказва да допусне включването на делегати от Османската империя – това би разкрило участието на тази империя в антибългарската коалиция, още повече че официозът на Младотурския комитет, вестник „Танин“, открито пише, че намесата на османските войски е станала със съгласието и поощрението на Сърбия, Гърция и Румъния. Българската делегация заминава за румънската столица на 13 юли и пристига там на обед на следващия ден. Тя се състои от министъра на финансите Димитър Тончев (ръководител на делегацията – бел. авт.), генерал Иван Фичев – началник на Генералния щаб, юриста доктор Сава Иванчев, публициста и историограф Симеон Радев, подполковника от Генералния щаб Константин Станчов, както и от учените проф. Йордан Иванов и проф. Анастас Иширков. Като съветници и експерти в делегацията влизат П. Нейков и Т. Папазов. Междувременно българското главно командване прегрупира наличните сили, създава войскова групировка под командването на генерал Михаил Савов и започва Кресненската операция с цел да обкръжи и унищожи гръцката армия. На 16 юли в румънската столица пристигат делегациите на „съюзниците разбойници“. Изявленията пред румънската преса са агресивни, те настояват за сключване на мир, а не на примирие. Особено емоционално е изказването на Мирослав Спалайкович, бивш посланик в София, „истерик във временен покой“, както го характеризира Симеон Радев.

Букурещката мирна конференция започва на 17 юли. За председател е избран ръководителят на румънската делегация Титу Майореску³, сръбската се ръководи от министър-председателя Никола Пашич⁴, гръцката – от своя премиер Елефтериос Венизелос⁵, черногорската – от техния премиер генерал Янко Вукотич⁶.

Когато започва конференцията, гръцката армия начело с краля си се намира в клещите на българите и е на косъм да бъде обкръжена и унищожена. Още на 16 юли крал Константин телеграфира на Вени-

зелос да побърза със сключването на примирие. Симеон Радев пише, че информация за успеха на Кресненската операция е изпратена до българската делегация в Букурещ, но генерал Фичев прибира плика в джоба си с думите:

Не може да има добри известия от една армия, командвана от Савова и Рагкото (прозвище на генерал Димитриев – бел. авт.).

Примирието е сключено на 18 юли за срок от 5 дни.

В спомените си за Букурещката мирна конференция Симеон Радев пише следните редове за героизма на нашата армия:

Българската история, стара и нова, гърми от военна слава. Но в нея няма подвиг, равен на този, който извърши българската армия в последната си борба срещу съюзените сърби и гърци. Хвърлена в една безумно замислена война, разбита при страшни грешки на някои от своите началници, отстъпваща понякога в безпорядък, тя най-сетне се спря и застана непоклатима срещу настъпващия враг. Всички вестни, които идваха от вътрешността на България, бяха от естество да я отчаят. Войниците от Северна България знаеха, че румънците са в техните огнища; тия от Тракия чуваха за паниката от турците. Имало е народи в трагично положение, за които се казва, че са се били с гърба на стената. Зад гърба на нашия войник нямаше стена. Той се биеше, отвсякъде обкръжен. Какъв бе този върховен отпор, само един поет с голяма епическа сила може да го изкаже. Вазов възпя Шипка. Но Калиманица е по-велика от Шипка. Тук нямаше Русия със своята мощ. Тук България стоеше сама, със своите сетни сили. Седмнайсет дни подред сърбите подновяваха своя ожесточен пристъп и всеки път трябваше да се отдръпне като разбита вълна под удара на нашите разредени части. А ето че дойде след това съкрушителният удар срещу гръцката войска, нейното обръщане и бягство. Победата, гостенка на българските знамена, се връща към тях със своето светло лице.

Преговорите за мир текат едновременно, но отделно. Прекалените претенции на румънската делегация за Русе предизвикват емоционалната реакция на Радев, който заплашва да напусне Букурещ. Конфузното положение е уталожено след намесата на Тончев и ген. Фичев. На 22 юли е подписан протокол за новата граница – линията Тутракан – Балчик. Границата минава на 12 км югозападно от Бал-

чик и на 13,5 км западно от Тутракан. Със сърбите преговорите са най-трудни. Срещата с тях е на 19 юли вечерта в хотела им, Симеон Радев нарича тази среща „най-страшната нощ в живота ми“. Българските делегати се опитват да обяснят на сърбите да не се възползват докрай от тежкото положение на България, тъй като може и Сърбия да изпадне в такова положение и сама да има нужда от помощ. Думите са приети хладно. В хода на разговорите сърбите предявяват претенции да владеят долината на Струма, а бившият посланик в София Мирослав Спалайкович се провиква към българите:

Ние не искаме вашето приятелство. Ние искаме с вас една граница, която да бъде до гърлото ви като един юмрук, с който да можем всякога да ви строшим челостта.

България остава с единствена придобивка от Вардарска Македония – Струмица, и плодородното поле около този град. С Гърция спорът за Кавала е решен в полза на крал Константин от брата на жена му – германския кайзер Вилхелм, който се изказва решително в полза на гърците.

Държавата ни е поставена на колене и на мирната конференция в Букурещ на 28 юли е подписан договор, който жестоко оръзва нашите граници. В пределите на Сърбия и Гърция остават Вардарска и Егейска Македония, а Румъния си присвоява Южна Добруджа. В новите граници на царството са Родопският и Пиринският край, както и Западна Тракия с пристанищата Порто Лагос и Дедеагач. Де факто Османската империя взема обратно спечелените с геройска кръв територии в Източна Тракия. Сключването на мирен договор с нея тепърва предстои.

Симеон Радев, родом от Ресен, Вардарска Македония, описва в спомените си гения на подписването на Букурещкия договор така:

От Министерството на външните работи ние тръгнахме всички за катедралната черква, за да присъстваме на един благодарствен молебен. По улиците се бе натрупал многоброен народ, който пълнеше простора под палещото юлско слънце със своите викове. Заедно с победителите трябваше да минем през тия овации и ние, победените. В черквата бе събрано всичко бележито в Букурещ: високите военни в своите парадни униформи, високото

общество със своя външен блясък. Пристигнаха подир нас кралят, кралицата, цялото кралско семейство. Свещенодействието почна с многобройно духовенство при голяма тържественост. От многото народ, от горещината беше задушно. Аз чувствах, че някакво странно изнемогване ме обзема, и правех отчаян опит да скрепя сърцето си. Поисках да се моля, но молитвата бягаше от мене. Всичко, което изпитвах, беше едно роптаене против Провидението, една срѣдня към Бога. По едно време като че ли почнах да губя и чувството за действителността. Някакъв унес ме обземаше и разбъркваше пред очите ми всички представи. Отведнѣж, стори ми се, не зная как, че тия песнопения, възгласи са някакво погребение. Все пак разумът ми продължаваше още да се бори, но свестта ми гинеше. Всичко пред мене почна да се размества, цялата черква взе да се върти. Как Маргиломан (румънски политик от Консервативната партия, финансов министър – бел. авт.) видя, че с мене става нещо? Не знам. Но той ме хвана под ръка и ме изведе от черквата. За щастие, молебният тъкмо тогава свършваше и моята слабост мина незабелязана в шума и бъркотията.

Когато се завърнахме в хотела, журналисти, румънски и чужди, дойдоха да ни питат какво ще кажем за договора. През времето на преговорите ние бяхме в изявленията си пред печата много въздържани. При враждебната атмосфера, която ни обгръщаше отвред, нужно бе наистина да избягваме всичко, което може да предизвика раздражения и един добавъчен повик срещу нас. Излагайки становището на България, бранейки нейните права, ние гледахме да не влизаме в полемики. Но сега издигнахме високо гласа си. Казахме, че договорът, който подписахме, бе жесток, че той ни бе диктуван, че ние ще настояваме за ревизията, която ни бе обещана, че не може да има траен мир на Балканите. По всякакъв начин ние искахме да дадем да се разбере, че у нас няма ни обезсърчение, ни примирение. Една французойка поиска за своя албум няколко думи, които да изразяват мисълта на българската делегация в тоя момент. Тончев ми каза: „Напиши ѝ нещо“.

Аз написах следното: *L'histoire n'arrive a la stabilite que par la justice* (от френски език: „Историята постига трайност само чрез справедливост“ – бел. авт.). Това бе и нашето дълбоко убеждение. Букурещкия договор ние приехме като изпитание за България, а не като нейна съдба.

След мирната конференция България остава в Букурещ като посланик Симеон Радев. Той има нелеката задача да подобри отношенията със северната ни съседка и да съдейства за уреждането на въп-

росите, касаещи населението в Южна Добруджа. Паралелно с това той се грижи и за традиционните български общности в Букурещ, Браила, Галац и Тулча.

Букурещкият договор е несправедлив и никои не си прави илюзии, че той ще е траен. Крал Карол споделя на новия френски посланик в Букурещ Дьо Грейгъой:

– Сегашният мир е временен, не може да продължи дълго, по-дълго от мир, държащ се на оръжията.

Новият румънски посланик в София Джордже Деруси е на мнение, че „мирът ще трае, докато засъхне мастилото“.

Още по-категоричен и изразителен е британският външен министър сър Едуард Грей. В спомените си той пише:

Всякакъв бъдещ мир на Балканите бе невъзможен, докато Букурещкият договор бе в сила. Този договор бе уредба на насилъе, а не на правда. За да се осигури бъдещият мир, трябваше Великите сили да интервенират, това, което те не направиха, не посмяха да направят, страхувайки се прекомерно, да не би тъй да създадат усложнения помежду си. А тъймо тоя техен страх, грижата им да избегнат недоразуменията помежду им през 1913 г., са които направиха мира още по-несигурен на следната година.

В книгата си „Критичните дни на България“ военният кореспондент чехът Владимир Сус обобщава:

България днес е покорена. Но грешат тези, които искат да приравнят днешна България със Сърбия от 1885 г. или Гърция от 1897 г. България не е молила никого от Европа за помощ против компюта на 5 държави. България всъщност не претърпя поражение. За цял месец сърбите не направиха и крачка в Македония, защото днес те са там, където бяха през последния месец юни. А гърците бяха спасени от страхотните загуби благодарение на сключеното примирие. Българският войник блестящо изпълни своята задача и никои не може да отнеме неговите лаври. Силата на българина не е сломена, както си мисли неприятелят.

Ще търпи ли България незаслужени обвинения?

Засега!

Ще помисли ли България за „ревани“?

Сигурно.

Колони бежанци от Източна Тракия, Македония и Добруджа се отправят към пределите на Царството. Те не желаят да живеят под властта на съседните народи, които не признават съществуването на българи в новите си територии и преследват и наказват всяка проява на българщина. Трагедията на целокупния български народ е неописуема. Владимир Сис описва срещите си с бежанците в своята книга „Критичните дни на България“:

Когато днес пристигна нов влак с македонски бежанци, една жена предава на комисията по бежанците трупа на мъртво дете.

– Къде е майката на детето?

– Тя почина при изнасилване на гарата в Татар Пазарджик.

– Няма ли други роднини? Баща, братя, сестри?

– Гърците убиха всички.

Загубата на Южна Добруджа има тежка цена – България губи 7524,4 кв. км територия, или 7,8% от територията на държавата, 282 007 души население, или 6,5% от населението. От тях 134 335 са българи, 106 568 – турци, румънците са 6348, или по-малко от един румънец на квадратен километър. Тежка е и икономическата цена. Под румънска власт попадат 7,85% от населените места, 8,3% от обработваемата земя, 15% от произвежданите зърнени храни, 11,1% от работния добитък, 4,9% от заетите в индустрията на занаятите. През пристанищата на Южна Добруджа минават 1,53% от вноса и 17,9% от износа. Царството губи и 10,26% от общите си приходи от данъци. За зла беда, поради неблагоприятни климатични условия, през следващата 1914 г. добивът на зърно на декар спада драстично, след загубата на житницата си в Добруджа и поради слабата реколта в България настъпва продоволствена криза. Освен зърнопроизводство и скотовъдство, в Каварна, Добрич, Тутракан и Силистра има развита индустрия – мелници, фабрики за спиртни и безалкохолни напитки, за тютюневи изделия, тухларни, файтони и каруци, олио, бира и други. Своеобразна перла е мелницата на Анонимното индустриално дружество в Балчик. Тя е една от най-големите не само в България, но и на Балканския полуостров, има 30 работници и произвежда брашно, грис, макарони и фиде за местния пазар и за износ.

Българският народ посреща мъжествено загубата във войната. На една майка съобщават, че синът ѝ е загинал на бойното поле. Тя започва да шепти молитва и високо казва, успокоявайки съпруга си:

– За герой не се плаче. Ние трябва да се радваме, че сме дали на Отечеството такъв храбър воин.

Духът на народа е наранен, но не и пречупен. Цар Фердинанд подписва заповед за демобилизация на армията, в която неслучайно е включена фразата „да свием знамената за по-добри дни“. Скоро българските герои се завръщат от бойните полета. Описанието на Владимир Сис ни връща в тези трагични и величави дни:

Софийската дивизия се върна на 15 август (нов стил – бел. авт.). Това е празничен ден – денят, в който Фердинанд се възкачва на престола.

Войската е строена сутринта между гарата и казармите. След седем часа Радко Димитриев приема рапорта на полковниците при „Клементинската болница“ и поздравява войските. Към осем часа пристигат царят и принцовете. Той изслушва генералите Димитриев, Тошев, Рачо Петров, Диков, Янков и други, след което поздравява войниците. След това се качва на коня и се отправя към града по широката улица „Мария Луиза“. От двете страни на тази няколкокилометрова улица стоят гъсти шпалери от граждани. След като се показва армията, дъжд от цветя се изсипва върху високите гости. Царят, украсен с венец, няколко пъти призовава да не му хвърлят толкова цветя, за да поздравят и следващите го полкове.

На Лъвов мост е поставена арка с надпис „Добре дошли, мили и славни герои“. Върху два плаката са посочени местата на славните боеве при двете войни: Селиолу, Петра, Бунархисар, Люлебургас, Виза, Чаталджа, Булаир, Одрон, Криволак, Кочани, Китка, Султан тепе, Букова глава, Княжевац, Дъсчен кладенец. Войската е посрецината от различни депутации, корпорации, представители на чужди дипломатически тела и на печата. Тук е и дружеството „Чех“. Царят и войниците са поздравени от софийския кмет Ив. Гешов. Хорът на гимназистките изпълнява няколко подходящи песни.

И по-нататък виковете „ура“ не стихват. Войниците са украсени с цветя. На пушките им също са забодени цветя.

В черквата „Свети Крал“ (днес „Света Неделя“ – бел. авт.) ги очакват царичата и министрите. Войниците дефилират в следния строй: най-напред шестти полк, след това първи, след тях артилерията и останалите два пехотни полка (37-и и 38-и пехотен полк – бел. авт.). Принцовете Борис и Кирил са